

**PARDUBICKÝ ŠPITÁL (1737) 1744 - 1753
(rozbor účtů)**

Jan SCHWALLER

1. Úvod^{*)}

„V dávném středověku byly zřizovány po různých místech domy pro pocestné a lidi přesporní, které později proměnily se v útulky pro domácí chudinu, pro lidi sestárlé a nemocné. Domy tyto byly nazývány špitály, dle lat. jména hospital, což znamená místo pohostinství.“¹⁾ Takto popisuje vznik a funkci těchto institucí neboli „sociálních“ zařízení František Lašek.

V našem dalším studiu, ve kterém se budeme věnovat špitálu pardubickému, se pokusíme na základě dochovaných účtů, ovšem z období značně středověku již dosti vzdálenému, zda nám z jejich analýzy vyplyne podobný obraz. Cílem práce nebude ovšem jenom popis fungování pardubického špitálu ve výše zmíněném období, ale i snaha popsat jeho historii od počátků až do námi studovaného období. V závěru se pokusíme rovněž na základě prostudované literatury posoudit společné rysy těchto institucí v našich městech, popřípadě náznakově popsat specifika, zda-li nějaké objevíme, pardubického špitálu. Tato práce není jen hospodářskou studií daného materiálu, ale bude se snažit zachytit funkci i smysl charitativní péče tak, jak byla chápána a jak z prostudovaných pramenů vyplývá.

Snad každá monografie k dějinám našich měst²⁾ obsahuje část nebo oddíl, který se zabývá dějinami místního špitálu. Není zde prostor věno-

*) Tato práce vznikala v semináři PhDr. Z.Hojdy, Csc (katedra PVH na FF UK Praha) v l. 1994 - 1995, kterému tímto děkuji za nezčetné podněty a rady.

1) František Lašek, Středověký litomyšlský špitál, Od Trstenické stezky, XI, č. 6, 1931/32, s. 81-84.

2) K problematice regionálního dějepisectví hlavně v minulém a na počátku našeho století viz Petr Čornej, Geneze Nejedlého pojetí regionalistiky jako součástí kulturní historie, Muzeum a současnost 1978, s. 77-94.

vat se výčtu jednotlivých monografií. Z prostudované literatury je možné konstatovat, že dějiny každého špitálu jsou většinou nazírány pod stejným popisným úhlem, tj. vylíčením jeho založení, popř. jméno fundátora, dále popisem majetku atd.³⁾ Práce, které by se zabývaly i charitativními funkcemi těchto zařízení, popřípadě přímo popisovaly i léčebné postupy, je v naší dějepisné produkci poskrovnu.⁴⁾ V zahraničním dějepisném výzkumu z této oblasti je možno studovat takové práce, které se zabývají i popisem stravy chudých na základě nutričních hodnot jednotlivých položek stravy.⁵⁾

2. Pardubický špitál

Počátky pardubického špitálu jsou spojeny s érou, která se do dějin města zapsala velmi výrazně. Je to období, kdy Pardubice prožívaly do té doby svůj největší rozkvět. Epocha, kdy nejen město, ale i panství vlastnil významný moravský rod pánů z Pernštejna. Přesto ale nevíme, kdy přesně byl špitál založen. První zmínka o tom, že špitál již existuje pochází z 28. září roku 1510 z první verze závěti Viléma z Pernštejna. Jelikož ale v roce 1507 postihl Pardubice první velký požár, po kterém nastala velkopopulární pozdně gotická přestavba města, musel být někdy v tomto mezidobí špitál založen.⁶⁾

Již z první výše zmíněné zprávy si můžeme udělat velmi hrubý obraz o funkci této instituce v inkriminované době. Předně je zdůrazněno, že „jakož jsme udělali špitál nový v předměstí (Zelené předměstí - pozn. autora) u Pardubic, v kterýmžto špitáli pět chudých ustavičně chováno býti má na budoucí časy z panství našich.“⁷⁾ Zdůraznění počtu osob při-

3) Viz např. Jan Karel Hraše, Dějiny Náchoda I., Náchod 1895, 1995¹, s. 403-407. J. Solař, Dějepis Hradce Králové nad Labem a biskupství hradeckého, Praha 1870.

4) Ivana Firlová, Vznik a vývoj nemocnice v Praze na Františku v souvislosti s rozvojem medicínských poznatků a péče o nemocné ve světle dochovaných pramenů z let 1631-1714. (Studie z historicko-medicínské statistiky se zvl. zřetelem ke statistickým metodám v sociálním lékařství), 1987 (dipl. práce).

5) Robert Jütte, Die „Küche der Armen“ in der Frühen Neuzeit am Beispiel von Armenspeisungen in deutschen und westeuropäischen Städten, Tel Aviver Jahrbuch für deutsche Geschichte XVI/1987, s. 24-45.

6) K otázce vzniku špitálu viz Šebek, F. a kol.: Dějiny Pardubic I., Pardubice 1990, s. 105.

7) Archiv města Pardubic (dále AMPce), Všelijací přípisové I., fol. 7b-9a. Dále je tento dokument v AČ XVII, č. 921, s. 136-137.

tomných ve špitále bude důležité i pro další výklad. Dále je vyčíslena suma z výnosu panství, kterou má být každý rok špitál dotován, neboli „na ty chudé ukázali jsme pětmečítma kop míšeňských platu každý rok.“⁸⁾ Ovšem o tuto instituci mělo spolupůsobit také město. Vrchním dohledem nad celým špitálem i nad městskými úředníky měl nadále mít panský úředník, který zde není ovšem přesně určen. V tomto dokumentu je také zmíněno, jak se má pečovat o stravu chovanců, neboli „což se chleba a piva do toho špitálu dotýče, to shůry nyní i na budoucí časy dáváno jim býti má, na každého chudého k obědu dva pecénky chleba, a k večeri tolikéž, a k tomu piva mira, kteráž již udělána jest.“⁹⁾ Na závěr je pamatováno také na výkaz celoroční funkce špitálu, která má být podávána vždy k sv. Havlu. Od tohoto data můžeme oficiálně počítat s účty, které se ale pro tuto dobu nezachovaly. Není rovněž zapomenuto ani na poslední potřeby zdejších chovanců, kteří mají být pohřbíváni k nově zřízenému kostelu sv. Jana Křtitele, kde byl pro tyto účely zřízen hřbitov.

Další zprávy o osudu špitálu jsou částečně kusé. Ještě z roku 1512, přesně z 18. června, nařizuje Vilém z Pernštejna, aby pardubičtí konšelé nepřijímali chovance do špitálu jen podle konfese, ale „také od nás i od budoucích pánuov a držiteluov pardubských v tom nemá se jim žádná překážka díti, což se kněží dávání dotýče k té faře a k tomu kostelíku...“¹⁰⁾

Do roku 1530 zvýšilo panství hotový plat ke špitálu na 30 kop grošů míšeňských.¹¹⁾ Kde k tomuto údaji Josef Sakař přišel se autorovi práce nepodařilo zjistit.

Roku 1549 byl prodán dům, ve kterém do té doby sídlil bratrský sbor, spolu s polnostmi, které k němu patřily, za 400 kop grošů míšeňských. Tak byl položen základ ke jmění špitálu, ze kterého, jak bude následně ukázáno, se stal významný fond k půjčování finančních prostředků a zároveň ke zvyšování peněžní hotovosti špitálu.¹²⁾

Se závěrem působení pernštejnského rodu na Pardubicku, se vyskytuje je listina Jaroslava z Pernštejna z 22. dubna 1554, který v podstatě doplňuje výše zmíněnou listinu Viléma z Pernštejna z roku 1510. Byl zvýšen počet chovanců ze současných 5 na 12. Tento počet byl po celou další

8) Tamtéž.

9) Tamtéž.

10) AMPce, Všelijací přípisové I., fol. 9a-12b AČ XVII, č. 950, s. 154-158.

11) J. Sakař, Dějiny Pardubic nad Labem II., 2, s. 204.

12) Tamtéž, s. 206.

dobu, až na pár výjimek, konstantní. Pro větší počet obyvatel špitálu „*k tomu špitáli ještě z komory naši přidávané, aby ročně vydávané bylo 21 kop míšeňských*“. Co se týče výživy to „*šíře list pana děda ukazuje*“.¹³⁾

Další informace o špitálu pocházejí již z účetního materiálu, který se značně torzovitě zachoval v 17. století. Jsou to konkrétně účty z let 1600 a 1636. Není na škodu budeme-li se jim v následujícím výkladu podrobněji věnovat, rozebereme je, zejména po výdajové stránce a následně je porovnáme mezi sebou a s účty, které jsou prioritou našeho studia.¹⁴⁾

a) účty z let 1600 a 1636

Předně se je třeba zmínit o tom, že účty z výše zmíněných let byly zachovány ve zlomcích městských počtů, ve kterých se kromě nich nachází ještě účty města a účty zádušní.

Globálně lze oba účetní zlomky charakterizovat jako velmi útržkovité. Toto tvrzení lze u obou sledovat zejména v položkách jako jsou náklady na špitál či ve výdajích za maso. V obou zmíněných kategoriích se opakují výrazy jako „*jiné všelijaké potřeby*“¹⁵⁾ či „*rozličné potřeby*“.¹⁶⁾ V již zmíněných položkách za maso není jako v pozdějších účtech, kterým se budeme věnovat následovně, uvedeno datum, kdy bylo nemocným dáváno, ale výsledná suma „*za maso kupované ročně rozdílne*“.¹⁷⁾ Dalším problémem, který se vyskytl při studiu výdajových sum, bylo převedení objemu konkrétních potravin na finanční hodnotu, takže není uvedeno množství dané suroviny. Autorovi této práce se nepodařilo bohužel zjistit toto množství, proto se v následném výkladu musíme u některých položek spokojit s pouze s finančním vyjádřením sumy, nikoli s množstvím. V následném výkladu si nyní podrobněji rozebereme výše zmíněné položky.

Již při prvním pohledu za výdaje na potraviny z obou inkriminovaných let nás upoutá to, že řazení jednotlivých položek za sebou je téměř shodné i když časový rozdíl mezi oběma písemnostmi je téměř čtyřicet let. To vede k domněnce, že účty byly vedeny zřejmě podle nějakého formuláře.

Podstatná část výdajů se pochopitelně týká potravin. Na prvním místě to je samozřejmě již výše zmíněné maso. Jistě nelze z tak kusých zázna-

13) AMPce, Všelijací přípisové I., fol. 22a-22b.

14) AMPce, č. knihy 5., fol. 21a-25b, rok 1600. AMPce, č. knihy 5., fol. 33a-37b, rok 1636.

15) AMPce, č. knihy 5., fol. 38a, rok 1636.

16) AMPce, č. knihy 5., fol. 25b, rok 1600.

17) AMPce, č. knihy 5., fol. 37a, rok 1636.

mů dělat nějaké dalekosáhlé závěry, ale finanční sumy za tuto položku v obou letech nejsou tak rozdílné.¹⁸⁾ Co se týče množství masa na osobu, mohlo být v roce 1636 na osobu vyšší. Jak už bylo zmíněno výše byla pernštejnská fundace postupně zvýšena z pěti na dvanáct chovanců. Ale ve vizitační zprávě Jindřicha Kustoše z roku 1650 nalézáme údaj, že k tomuto datu se zde nachází chovanců jen osm.¹⁹⁾ Tento počet nemusel samozřejmě odpovídat také roku 1636. O jaký druh masa se jedná není z důvodů strohosti účtů jasno. I když špitál měl k dispozici hovězí dobytek, ten byl, jak je patrné nejen z těchto ale i z účtů pozdějších, užíván hlavně k produkci mléka a mléčných výrobků. Telata, která se narodila byla hned v raném věku prodána místnímu řezníku. Z dalších masných výrobků je zde zmíněno sádlo a slanina „*k maštění*“.²⁰⁾ Pardubické panství, v této době ještě bohaté na rybníky, poskytovalo špitálu také ryby. Ty byly výhradně užívány v čas postu. Kromě obecného pojmu „*ryby*“ jsou zde ještě uvedeni „*herničky*“ či „*herynci*“.²¹⁾ Výdajové sumy si jsou opět velmi blízké.

Z jiných druhů potravin zaujímají velmi zajímavá místa mouka a chléb. Tyto položky vedou totiž k hypotéze, že účty byly vedeny, jak už bylo uvedeno výše, jen hrubě a někdy do nich nebylo zapisováno vše. Mouka a chléb jsou zde totiž uvedeny s adjektivem

„*bílá (ý)*“²²⁾ a výslovně uvedeno jejich použití během kalendářního roku. V roce 1600 je u mouky uvedeno i její konkrétní použití, totiž „*na koláče k hodům a k posvícení*“.²³⁾ Toto rozlišení, jak je patrné z pozdějších účtů, kterým se budeme věnovat následovně, je nejspíše proto, že obyvatelům špitálu byl podáván chléb žitný, což je zjizvitelné jen z množství přijatého žita. K dochucení špitálního jídelníčku, ale spíše ke konzervaci rychle se kazících potravin, bylo též nakupováno koření a sůl. V účtech se vyskytuje i zelenina, zde konkrétně zelí a řepa i když v obou zmíněných letech je tato položka nulová.

Dalšími náklady jsou finance určené na obhospodařování špitálního majetku. Konkrétně se jedná o náklady spojené se sklizením špitálních polí či sečení špitálních luk. Narozdíl od pozdějších účtů není v těchto

18) Viz poznámky č. 15 a 16. Za rok 1600 se vydalo za maso za 47 týdnů 20 kop 51 g. 3d. Za rok 1636 23 kop 47 g.

19) NM S 4/2, fol. 214b-216a.

20) AMPce, č. knihy 5., fol. 24a, rok 1600.

21) Viz poznámka č. 20.

22) Tamtéž.

23) Tamtéž.

účtech uvedena přesná lokalizace těchto špitálních majetků. Výjimku tvoří jen „*louka zádušní odkázaná k kostelu sv. Jana panem Matoušem Křižanovským*“, „ze které špitál platí 20. grošů.“²⁴⁾ Posledními významnými položkami jsou již výše zmíněné náklady na špitál, kde jsou většinou zahrnuty náklady za opravy špitální budovy, ale i náklady na pohřby místních chovanců.

Příjmová stránka účtů z podstatné části zahrnuje finance, které každoročně dostává špitál z výnosů panství. Tato suma je 46 kop grošů míšeňských a vyplácí se ve svatohavelském a svatojiřském termínu. Další významnou položku tvoří odkazy z různých částí panství. Nadace zřízená ve prospěch špitálu kromě zmíněných hotových peněz i příjmy z obilních výnosů pardubického panství, které každoročně dotuje špitál 16 korci pšenice, 16 korci ječmene a 38 korci žita. Toto množství ale nestačí pokrýt spotřebu špitálu, který vlastní, jak už bylo zmíněno výše, pole, které mají také nezanedbatelný podíl v obilních příjmech. Jak bude ukázáno později leckdy ani toto množství obilí nestačilo a špitál musel nakupovat. V účtech z těchto let se ale takovýto případ nevyskytuje.

V konečném hodnocení výše zmíněných účtů, je hned v úvodu nutno zdůraznit, že se jedná jen o zlomky, které jsou ještě zachovány ve značném časovém odstupu. Dále bylo už poukázáno na to, že samy účty nejsou vedeny zcela spolehlivě a některé záležitosti vůbec neuvádějí. V porovnání s účty o století mladšími není možno sestavit ani hrubý stravovací kalendář, protože účty jsou na některých místech značně sumarizovány.

Přesto se můžeme, alespoň v náznaku, pokusit udělat si obraz o situaci ve špitále v těchto letech. Instituci obývalo 12 „*chudých lidí*“, jak jsou neustále zdejší obyvatelé v pramenech nazýváni. Ve druhém případě, tj. v roce 1636, jich mohlo být jen 8, což mohl být důsledek právě probíhající války, ale toto tvrzení nelze podpořit v tomto roce údaji v pramenech. Samotná instituce špitálu měla zajištěna pravidelný roční příjem z výnosů panství, a to jak finanční, tak i naturální. Mimoto vlastní špitál sám pole i louky, jelikož tento příjem sám o sobě nepostačoval. Ze zvěřecího inventáře to byl hlavně hovězí dobytek, který ale byl s největší pravděpodobností využíván k produkci mléka a mléčných výrobků, jako bylo maslo a sýry. Narozená telata pak byla prodávána a stávala se spíše přínosem finančním. Ze skromných účetních údajů si můžeme udělat jen hru-

24) AMPce, č. knihy 5., fol. 37b, rok 1636.

bý obraz o výživě zdejších obyvatel. Podstatnou část výživy tvořily produkty z obilí. Byl to v první řadě žitný chléb, z ječmene se vyráběly kroupy. Pšenice se používala k vaření piva, které ale bylo nutno rychle spotřebovat, protože se rychleji kazilo, než pivo ječné. Že zdejší obyvatelé nepili pivo valné kvality může dosvědčit i jeho pojmenování jako „*pivo řídký*.“²⁵⁾ Kvalitnější výrobky z mouky, to znamená z mouky pšeničné byly zdejšími chovancům podávány jen ve sváteční dny, což jinak skoupé účty neopomenou zmínit. Bílá mouka je určena na koláče k hodům a posvícení a bílý chléb na svátky vánoční a velikonoční. Zpestření jídelníčku tvořilo také maso, u kteréhožto údaje nám ale chybí jeho množství a je vyjádřeno jen finančně. Z masných surovin nechyběly ryby využívané hlavně v čas půstu a sádlo a slanina užívané k maštění. Velký podíl na výživě měly jáhly, u kterých je kromě finanční částky uvedeno i jejich množství.²⁶⁾ Další významným pokrmem byla kaše, která byla připravována z krupice. Pravděpodobně ke konzervanci potravin, které by mohly podléhat skáze byla významnou součástí koření.

Špitál se svým chovancům staral nejen o výživu, ale i o skromné ošacení a obuv. V případě úmrtí zajistil špitál pohřeb na hřbitově u zdejšího kostela sv. Jana Křtitele. Jak si ukážeme v pozdějším výkladu, nezapomněl patrně žádný chovanec ve své poslední vůli na zdejší špitál a také když sem přicházel nepatřil většinou jen mezi „*chudé lidi*.“

Tato hypotéza, že do špitálu nebyli přijímáni jen ti nejchudší, se opírá jen o dvě zprávy v pramenech. Ta první pochází z 25. ledna 1617, kdy byl do špitálu přijat Jan, syn nebožtíka Lukáše Melkáše ze vsi Chvojenec. Přijat byl ale jen s tím poukázá-li špitálu svou krávu „*an také ještě jaká spravedlnost na hotové potom správci peněz by od téhož náležitosti bude odvedena*.“²⁷⁾ Druhý záznam je mladší, konkrétně z 26. srpna 1649, kdy se o místo ve špitálu uchází, u sirotčího písaře pardubického panství Václava Najmana, Dorota, slepá vdova po panském hajném Vavřinci Laryšovi z Přelovic, jelikož „*ona skrz potlučení překrutným tyranským nepřátelským lidem přišla k slepotě a její dcerka Kateřina skrze poděšení k padauci nemoci*.“²⁸⁾ Václav Najman využil této situace, aby pardubické městské radě připomněl, „*aby oni též špitál náležitě opatrovali, pěči*

25) AMPce, č. knihy 5., fol. 24b, rok 1600.

26) V roce 1600 bylo koupeno 5 čtvrtí jáhel za 1 kopy a 21 gr. V roce 1636 už to bylo 26 čtvrtí za 7 kop 27 gr. a 3 d.

27) AMPce, Purkmistrovský úřad, karton č. 4.

28) Tamtéž, karton č. 2., č. 839.

o něj měli a jej dostatečně se vším důchodem jeho dobře spravovali, přihlídnouce každý den k tomu, aby se chudým v něm zůstávajícím taková potřeba dala, jakéž na ně dle fundaci náleží.“²⁹⁾ Tón celého vyjádření sirotčího písaře dává tušit, že stav zdejšího špitálu, za který měla nést odpovědnost i městská rada, nebyl nejlepší. Václav Najman na krátkém místě spíše ve stručnosti popsal historii této instituce a povinnosti městské rady vůči ní, než abychom se dozvěděli, jak byla vyřízena prosba žadatelky.

Z těchto kusých informací nemůžeme samozřejmě dělat nějaký o závěr o sociálním postavení obyvatel špitálu, ale i z pozdějšího výkladu bude zřejmé, že lidé sem nepřicházeli s prázdnými rukama. Pro větší podporu této hypotézy nám opět scházejí prameny.

b) léta 1650 - 1730

Předem, než se budeme věnovat tomuto období, je třeba předeslat, že je materiálově značně chudší, spíše útržkovité, než doba předcházející. I když je dolní hranice tohoto časového úseku ohraničena rokem 1650, hned na počátku se ještě budeme nuceni vrátit do třicetileté války. K roku 1639 a 1645 máme dvě zprávy. Je třeba připomenout, že oba roky znamenají pro Pardubice jedny z nejhorších kapitol v dějinách města. Oba roky jsou ve znamení švédských obležení, která ač byla neúspěšná, zanechala po sobě výrazné stopy. Špitál, který se nacházel na Zeleném předměstí, byl, stejně jako celé předměstí, postižen velmi výrazně. Rok 1639 přinesl jeho vypálení, stejně tak rok 1645. Po tomto datu zde byl v rámci obnovy postaven domek o kamenných základech, který měl dřevěné patro.³⁰⁾

Jak už bylo zmíněno výše probíhala v roce 1650 vizitace komorních panství, tj. samozřejmě i panství pardubického. Jejím provedením byl pověřen Jindřich Kustoš ze Zubřího a Lipky.³¹⁾ Z jím provedené vizitace pardubického dominia se dochovala rozsáhlá zpráva, která nám podává popis stavu panství bezprostředně po třicetileté válce.³²⁾ Mezi jiným je věnována část popisu také špitálu.³³⁾ V úvodu zprávy je shrnuta velmi krátce historie špitálu včetně popisu nadace, která špitálu náleží. Nás ale bude více zajímat současný stav. Jindřich Kustoš konstatuje, že oproti 12

osobám, které zde mají být, je jich zde jen 8. Ani stav vlastní budovy nebyl příliš uspokojivý, neboli „*das Spital so kostbarlich erbauet gewesen ist wegen der fortifikation der Stadt Pardubicz abgebrndt und bis auf den Grund demolirt worden...*“³⁴⁾ Další řádky jsou výčtem finančních dluhů vůči špitálu, které vznikaly v průběhu minulých let. Kromě pantství, z jehož výnosů mělo každoročně do špitální pokladny plynout 46 kop grošů a místo toho od roku 1641 dlužilo 368 kop, jsou další dlužníci nazváni jako „*unterschiedlichen Burger*“ a jejich dluh vyčíslen na 134 kopy 36 gr. a 6 d. Dále následuje i výčet obilních restů. Závěr vizitační zprávy vyznívá jako nadějná vize do budoucnosti - „*damit um die gehörig Anzahl der armen Leuthe weder Unterhalten werden könnten auch das Spital wieder erhoben und erbauet werden möchte...*“³⁵⁾

Že nebylo vše v pořádku a v dokonalosti, jak by si přála vrchnost, dokazuje ostrá výtka hejtmána pardubického panství Havla Gotthelpha z Freydenberku adresovaná pardubické městské radě,³⁶⁾ které nařizuje uvést do pořádku účty obecní, sirotčí, zádušní a také špitální.

Obecně se dá říci, že námi sledované období po roce 1650 je pramenově velmi torzovité. Ve Státním ústředním archivu se autorovi práce podařilo zachytit jen zbytky korespondence mezi centrálními úřady a vrchnostenským správním aparátem.³⁷⁾ Jedná se většinou o hospodářské záležitosti, popřípadě o výčet dluhů vůči špitálu, které vznikly jak následkem války, tak „*hospodařením*“ vrchnostenských úředníků. Toto torzo pramenů se vesměs týká dluhů, které měl vůči této instituci někdejší pardubický purkrabí Kašpar Cerekvický.³⁸⁾ Ten se brání tím, že vlivem válečných událostí vesnice, které jsou povinny dodávat obilní dávky špitálu, toto plnit nemohou, protože, jak se například vyjádřil o vsi Lukovna, „*ta jest dokonce pustá, v níž ani kočka nevostala.*“³⁹⁾ Problém byl definitivně vyřešen až roku 1689. Do té doby Kašpar Cerekvický část dluhu, který pocházel patrně i z jeho osobní „*činnosti*“ uhradil, zbytek, tj. „*starý rest, jakožto již ztracený a k dostání na lidech nemožný z počtův téhož špitála pardubského, pro další budoucí pořádnost odepsati a za vydání položiti.*“⁴⁰⁾

34) Tamtéž.

35) Tamtéž.

36) AMPce, Purkmistrovský úřad, karton č. 2, č. 865, 26. října 1652, Pardubice.

37) NM P 9/12, 1650-1689.

38) Tamtéž, Česká komora Kašparu Cerekvickému 25. března 1651.

39) Tamtéž, Kašpar Cerekvický České komoře, 1650. Tento pramen obsahuje výčet vesnic a povinných obilních dávek. Zajímavé pro krátkou charakteristiku stavu každé vesnice.

40) Tamtéž, Česká komora hejtmánu panství, 3. května 1689.

29) Tamtéž.

30) J. Sakař, Dějiny Pardubic nad Labem II., 2, s. 205.

31) K jeho osobě viz OSN 15, s. 407.

32) NM S 4/2, fol. 173-234.

33) Viz pozn. č. 19.

Tyto výše zmiňované prameny ale nic nevyprávějí o úrovni péče o zdejší chovance. Z organizace špitálu se dovídáme jen to, že měl ve vedení dva správce, konkrétně v již uvedeném roce 1689 Jana Bělského a Pavla Libického.

3. Rozbor účtů z let 1744-1753

Dříve než se budeme věnovat vlastním účtům z již výše zmíněných let a charakteru péče o zdejší chovance, jak je v nich budeme moci postihnout, je třeba si v krátkosti připomenout, že námi zkoumaný pramen pochází ze fondu Archivu Národního muzea v Praze.⁴¹⁾ Jedná se vlastně jen o pozůstatky pardubického městského archivu, jež byl, ostatně jako i nemnohé městské archivy našich měst, vandalsky skartován ve 2. polovině 19. století. V samotných Pardubicích se k danému období a tématu zachoval pouze účetní výkaz za jediný rok. Konkrétně se jedná o rok 1737. Tato písemnost organicky patří k účtům, které uchovává ANM a proto bylo toto torzo rovněž zahrnuto do této práce.⁴²⁾

Nyní k samotné podobě účtů. Ty jsou vedeny v jednotlivých účetních složkách, vždy za jeden kalendářní rok. Výjimku tvoří rok 1744, který má složky dvě. První obsahuje měsíce leden až duben. Důvodem je s největší pravděpodobností úmrtí správce špitálu Václava Marleho a jeho nahrazení Václavem F. Richtrem.⁴³⁾

Porovnáme-li účetní formulář námi sledovaných účtů z tohoto období s účty z let 1600 a 1636, tj. s účty, které jsme sledovali výše, zjistíme, že jsou téměř shodné, což potvrzuje náš předpoklad, že účty byly vedeny patrně podle jednotné normy.⁴⁴⁾

Nyní k vlastnímu rozboru účtů. Budeme sledovat nejdříve příjmovou a následně výdajovou stránku pardubického špitálu, a to jak finanční, tak naturální. Na závěr práce se pokusíme sestavit jakýsi hrubý stravovací kalendář, ze kterého nám vyplyne, jak asi vypadal průměrný stravovací rok zdejších chovanců a z něho se pokusíme vysledovat úroveň péče o ně.

a) příjem peněz

Příjem peněz se skládá v podstatě ze dvou částí. První, která je každý rok nominálně stejná, tj. každoroční příjem 53 zl. a 40 kr., které má špitál

41) ANM, Sbíрка F, karton č. 117, 118.

42) AMPce, č. knihy 30.

43) ANM, Sbíрка F, karton č. 117, rok 1744.

44) J. Blecha, Účty a účetní materiál, In.: Česká diplomatika do roku 1848, Praha 1984, s. 323-362.

zaručen nadací. Dále je to zaručený příjem z tzv. „peněz gruntovních“, tj. peněz, které jsou vázány na nemovitostech, a které jejich majitelé odkázali špitálu. Tato částka je ve špitálních účtech každoročně uváděna mezi příjmovou položkou. Druhá část financí je proměnlivá, kterou špitál utrží za porůznu prodané komponenty z vlastní produkce. V průběhu námi sledovaných let se jedná o peníze za mléko a obilí. Rok 1744 je pozoruhodný v tom, že se v námi sledovaných účtech odráží tehdejší přítomnost Prusů v Pardubicích v důsledku právě probíhající druhé slezské války. Není divu, že se zde můžeme dočíst následujících stesků: „*neprá- telský vojsko pruský zde na předměstí zelenobranském dva regimenty cam- pirovalo a v témž špitále pardubském a na krchově svůj logr větším dílem husarů jest mělo, předně seno, slámu a jiné potřeby vyrabované a pošly dobytek hovězí...*“⁴⁵⁾ Dalším, i když nepravidelným zdrojem financí v námi sledovaném období, jsou peníze, které špitál získal příchodem nových chovanců.⁴⁶⁾ Další finanční příjem špitálu není v účtech zachycen.

b) příjem obilí

Tak jako u finančních příjmů zdejšího špitálu, má i obilní složka námi sledovaných účtů částku stálou a částku pohyblivou, která v podstatě záleží na klimatických podmínkách. Špitál má zajištěn každoroční příjem pšenice, žita a ječmene, kteréžto množství je rozděleno do pololetních objemů v následujícím množství: 2 x 8 strychů pšenice, 2 x 19 strychů a 2 věrtele žita a 2 x 7 strychů a 2 věrtele ječmene. Druhou příjmovou složkou byla vlastní produkce z vlastních špitálních polí. Stávalo se téměř každoročním pravidlem, že vlastní produkce nestačila a obilí bylo dokupováno. Někdy se zdá být až nelogickým, že když se obilí většinou nedostávalo, bylo přesto v průběhu roku prodáváno. Tuto zdánlivou nelogiku, ale pochopíme, uvědomíme-li si, že obilí bylo většinou prodáno místnímu pekaři Jiřímu Pátkovi, že se, až na jednu výjimku týká žita, které bylo hlavní surovinou k pečení chleba, potom se tato nelogičnost ukazuje v jiném světle.⁴⁷⁾ Přesto se vyskytuje prodej obilí i místním sedlákům.⁴⁸⁾

45) ANM, Sbíрка F, karton č. 117, rok 1744, fol. 4b.

46) Např. viz ANM, Sbíрка F, karton č. 117, rok 1747, fol. 2a, kdy nová chovankyně Veronika Svobodová přinesla špitálu 30 zl. Z této částky si dokonce vymínila použít jen 5 zl. 15 kr. na vlastní pohřeb a zbytek odkázala špitálu. Viz vyúčtování jejího pohřbu tamtéž, karton č. 117, rok 1748, fol. 11.

47) Porovnej ANM, Sbíрка F, karton č. 117, rok 1745-1748, folia 5a, 5b, 4b a 4b.

48) Tamtéž, rok 1748, fol. 6a-6b.

Daleko obsažnější a pro potřeby naší práce důležitější bude výdajová stránka účtů, kterým se budeme věnovat v následujících řádcích.

c) výdej peněz

Začneme-li podrobněji studovat výdajovou stránku špitálních financí, opět zjistíme, stejně jako u příjmů, že se skládá ze složek stejných, které se periodicky opakují každý rok, a ze složek proměnlivých. Proměnlivé složky se až na výjimky nacházejí v části, které účty nazývají jako „*rozličná vydání*.“ Stabilní složky účtů se stanou podkladem pro již několikrát zmiňovaný stravovací kalendář, který se pokusíme sestavit. Proměnlivým částem se budeme více věnovat v této části textu.

Ke stálým výdajovým finančním položkám patří, tak jak to bylo u výše zmíněných účtů z let 1600 a 1636, výdaje za maso. Nominálně, ale i časově, jsou tyto údaje po celé námi sledované období naprosto shodné. Tento samý závěr lze učinit o výdajích za sůl, chléb (opět je upřesněn jako bílý a slaný), ryby (termíny jejich konzumace se opět shodují s účty z výše zmíněných let) a olej. Každoročně se opakující odběr 30 sáhů dřeva po 9 zlatých, za jeho zpracování a následný odvoz, je opět položka, se kterou se na stránkách účtů pravidelně setkáváme.⁴⁹⁾ Z nápojů měli zdejší chovanci zajištěn přísun piva a patoků. Taktéž správce této instituce měl zajištěn příjem 10 zlatých „*dle zvyku za celoroční služby*.“⁵⁰⁾ Z dalších stálých zaměstnanců špitálu, nepočítáme-li sezónní nádeníky, kteří se objevují na jeho „výplatní listině“, jsou šafář a jeho manželka. Oba mají ve svých kolonkách specifikovanou svoji činnost. Šafář „*za celoroční služby, opatrování dobytka, řezání řezanky*“ a jeho manželka „*za opatrování chudých*.“⁵¹⁾ Tím se vlastně poprvé nepřímo dozvídáme, kým bylo o zdejší chovance pečováno. Samozřejmě nelze ze suché řeči špitálních účtů dělat nějaké závažné závěry, ale lze si představit manželku špitálního šafáře jako hlavní osobu pečující a nemocné. Otázkou zůstává měla-li někoho k výpomoci, když tato pomocná síla v účtech uvedena není?

Další položkou, která je každoročně stejná, ale liší se nominálně jsou náklady na obhospodařování pozemkového majetku špitálu a jeho výnosů. Náklady jsou pochopitelně v účtech seřazeny podle prací tak, jak se

49) AMPce, č. knihy 30, fol. 3b-8a., rok 1737

50) tamtéž, fol. 10b. Toto vydání je vždy uvedeno tímto způsobem nebo obdobným. Např. „*dle starobylého způsobu*“ - ANM, Sbirka F, karton č. 117, rok 1745, fol. 11a.

51) Tamtéž, fol. 7a.

cyklicky opakují. Jak už bylo uvedeno výše najímal si špitál k této činnosti sezónní pracovní sílu. Jak už bylo výše zmíněno jedná se vesměs o sedláky z blízkého okolí, kteří jsou v účtech jmenovitě uvedeni. V průměru za námi sledované období lze konstatovat, že k sezónním pracem byli v průměru najímáni 2 sedláci a k nim 2 - 3 nádeníci, kteří se v průběhu celého roku starali o všechna špitální pole i louky. Před rokem 1744, konkrétně v účtě z roku 1737, jsou uvedeni 4 pracovníci. Následně, hlavně po roce 1744, se jejich počet snížil na 1 - 2 ročně. Sledujeme-li výdajovou křivku špitálu na své vlastní polnosti, je patrné, že rok 1744 se ve výnosech odrazil nejvýrazněji. Náklady na pole v následujícím roce, t.j. v roce 1745 klesly na 1/3 roku předcházejícího a náklady na louky byly nulové „*poněvadž 1745 od vojska královského, též saského všechny trávy jak na sena, tak otavy k vysekání přišly*.“⁵²⁾ V následujících námi sledovaných letech se náklady opět vyšplhaly na úroveň roku 1744 a někdy je i nepatrně překročily. (viz příloha č. 1). Ale počet nájemních sil se snížil a po roce 1750 se zde vyskytuje jen jedna osoba. Jedná se o sedláka Jana Řihu, který je současně veden coby dlužník vůči zdejší instituci.⁵³⁾

Ještě než následuje již výše zmíněná položka rozličných vydání, které se budeme věnovat následně, je třeba se zmínit o nezanedbatelné kolonce nadepsané „*šaty a obuv*.“ Z těchto údajů si můžeme udělat představu do čeho byli zdejší chovanci oblékáni a hlavně, jak asi vypadali. Špitál, vzhledem ke svým výdajovým možnostem, prováděl obnovu zevnějšku svých obyvatel postupně. V námi sledovaných letech měli zdejší obyvatelé celkem 3x novou obuv, neboli „*střevíce*“, jak je naše účty jmenují, a to stále za stejnou cenu 11 zl. a 30 kr. Tato cena je ostatně jako mnoho dalších údajů zde s dovětkem „*dle jiných let*“⁵⁴⁾ Jiný zajímavý údaj, který je v této kolonce uveden, nás informuje o tom, že v současné době obývá špitál 5 mužů a 7 žen.⁵⁵⁾ Z dalších svršků, které zdejší chovanci získali a které nám zároveň ukáží, jak asi vypadali co se týče oblečení, si jmenujme velké kabáty z šedivého sukna, které byly opatřeny žlutými výložkami.⁵⁶⁾ V roce 1747 se v námi sledovaném období poprvé objevuje účetní položka, která nám říká, že bylo toho roku dáno „*12 osobám na plátno na košile každé po 40 kr.*“⁵⁷⁾ O dalším vybavení oblečením zdejších chovan-

52) ANM, Sbirka F, karton č. 117, rok 1745, fol. 8b.

53) ANM, Sbirka F, karton č. 118, rok 1750, fol. 8a-9a+násl. léta.

54) Viz např. ANM, Sbirka F, karton č. 117, rok 1748, fol. 10b.

55) Tamtéž.

56) AMPce, č. knihy 30, fol. 8a, rok 1737.

57) ANM, Sbirka F, karton č. 117, rok 1747, fol. 9a.

ců jsme informováni hned dva roky na to, kdy bylo „vzato sukno na kamizoly a spodky od soukeníka Černíkovského z Rychnova...“⁵⁸⁾ Tento úryvek z námi sledovaných pramenů nám odhaluje, od koho špitál nakupoval plátno. V inkriminovaných letech to bylo výhradně v Rychnově nad Kněžnou. Závěrem shrňme: Každý obyvatel špitálu dostal každé tři roky nové střevíce, dále měl zhruba dvakrát v jednom desetiletí nárok na nový kabát, který byl ze šedého sukna a se žlutými výložkami, snad označením o koho se jedná. Ve druhé polovině 40. let 18. století se objevují plátěné košile, respektive i spodní prádlo. Toto oblečení můžeme předpokládat i dříve, ale vzhledem k torzovitosti materiálu není doložitelné.

Nyní přejděme k výdajové části, která byla každoročně jiná a proto byla nazvána jako „rozdílná vydání.“ Abychom jenom nememorovali námi studovaný text, pokusíme se i tuto kategorii sumarizovat a rozdělit.

První početnou skupinou v této části účtů jsou položky na vlastní údržbu špitálních budov i nákupu, popřípadě opravě, veškerého mobilního vybavení, nutného k hladkému chodu instituce. K nezbytné činnosti patřilo téměř každoroční vybílání světnice, které se veskrze dalo před nějakým svátkem. Například v roce 1745 byla světnice vybílána na sv. Ducha, a v roce 1748 bylo vydáno 16 krejcarů „za vápno k slavnostem vánočním.“⁵⁹⁾ Neplánované výdaje na údržbu budov nastaly vlivem počasí. Pravidelně v roce 1746 se přehnal nad špitálem silný vítr, jelikož špitál musel koupit 10 kop šindelů v náhradu za „větrem roztrhané a odnesené.“⁶⁰⁾ K tomu se samozřejmě přidaly náklady na nové krovy nepočítaje nutnost zaplatit odvedenou práci tesaři a jeho pomocníkům. Bylo by asi zbytečné zde vypočítávat periodicky se opakující výdaje za nový okov, nový pytel na seno, nové vidle, džber atd. Ze stručných účetních výkazů, ze kterých získáme jenom útržky, si můžeme jen s obtížemi představit inventář. Jedinou výjimkou v roce 1751 je položka za „spravení pudy v peci chlebové, zedníkům za spravení pecí, za pořízení hlíny k těm pecím.“⁶¹⁾ Potom můžeme téměř s jistotou předpokládat, že špitál si pro své chovance pekl chleba ve vlastní režii i když jsme se výše zmiňovali, že část své produkce žita odprodával místnímu pekaři. Zřejmě tedy ne k tomu, aby pro špitál chléb pekl, ale k jeho vlastní potřebě a produkci.

58) ANM, Sbirka F, karton č. 117, rok 1749, fol. 8b.

59) ANM, Sbirka F, karton č. 117, rok 1745, fol. 9b. + tamtéž, rok 1748, fol. 11b.

60) Tamtéž, rok 1746, fol. 7b.

61) Tamtéž, karton č. 118, rok 1751, fol. 10b.

Nyní se dostáváme k další výdajové složce této části námi sledovaných účtů, t.j. ke každoročnímu doplňování stavu obilí a potravin obecně. Nešetkáme se v účtech s případem, kdyby nebylo „z nedostatku“ dokupováno obilí, z potravin je to téměř pravidelné doplňování másla. Tyto výdaje enormně narostly v již zmiňovaném období po pruském vpádu v roce 1745. V tomto roce bylo nutné koupit také „jednu krávu stelnou, poněvadž všechny pobrány.“⁶²⁾ V tomto kontextu je třeba zdůraznit, že v námi sledovaných účtech se jedná o jediný případ doplnění stavu dobytka, protože jinak to bylo přesně naopak. Vzhledem k nepříznivým vnějším okolnostem je to ale záležitost pochopitelná.

Jedna zajímavost na závěr této části práce, která ani ve své podstatě zajímavostí není, je každoroční poctivé vyúčtování připuštění býka, kterážto úkon je účtován za námi sledované období stále stejnou sumou...

d) výdej obilí

Aby tato práce neupadla v jistou stereotypnost, je třeba předeslat, že tato část nebude obsáhlá, neboť vzhledem k charakteru těchto účtů i z hlediska jejich formy⁶³⁾, jsme se již některými aspekty týkající se naturálního hospodářství pardubického špitálu setkali.

Tam, kde jsme se v příjmové stránce setkali s finančním ziskem za prodané obilí, se nám hned promítne ve výdajích. To je jedna část z výdajové stránky. Dále je to sumarizovaný výdej jednotlivých obilních druhů, který je vyjádřen ve stryších a větelech s udáním časového údaje. V jednoduché řeči účtů lze vysledovat k jakému konkrétnímu účelu se dané obilí použilo. Například pšenice po celé období, kterým se zaobírá tato práce, bylo vydáváno na šest týdnů 1 strych a 2 větele. Další 3 větele byly přidány navíc pouze na velikonoce. sv. Ducha, posvícení, sv. Martina a vánoce.⁶⁴⁾ Jak už bylo několikrát zmíněno výše byl chléb zdejších chovanců převážně žitný a jak se dovídáme z výdajů za obilí i s malou příměsí ječmene.⁶⁵⁾ Mezi obilní výdaje se nám zamíchalo také vydávání másla, jehož položka se objevuje výhradně zde.

4. Závěr

Na závěr se vrátíme k postulátům, které nastolila definice špitálu na začátku naší práce a pokusíme se zjistit, zda jí odpovídá, popřípadě se

62) Tamtéž, karton č. 117, rok 1745, fol. 9a.

63) Viz poznámka č. 44.

64) Porovnej přílohu č. 3.

65) ANM, Sbirka F, karton č. 117, rok 1745, fol. 13a-13b.

liší, námi sledovaný špitál.

Pardubický špitál rozhodně nepatří k institucím, které vznikly v dáv-
ném středověku. Naopak jedná se, ve srovnání s ostatními městy na na-
šem území, o založení poměrně pozdní, skoro na samém rozhraní středověku
a novověku. Pro pochopení je třeba předeslat, že město Pardubice
v té době prožívalo rozsáhlou rekonstrukci po ničivém požáru a zároveň
se nacházelo v držení jedné z nejvýznamnějších osobností své doby - Vi-
léma z Pernštejna. Námi sledované období je samotnému založení vzdá-
leno více než dvě století, za kteréžto období se zdejší špitál již standardi-
zoval a běžně plnil svou funkci.

Zdali byl zdejší špitál útlukem „pro domácí chudinu, pro lidi sestárlé
a nemocné“⁶⁶⁾ jsme se již ptali při rozboru účtů z let 1600 a 1636. Nedo-
statkem pramenného materiálu není možno přesně určit o jak sestárlé či
nemocné chovance se jednalo. O jistou hypotézu je možno se pokusit
v otázce jejich chudoby. I při značně torzovitém stavu pramenů jsme si již
výše uváděli několik úryvků a i v námi sledovaných účtech se vyskytují
útržky, ze kterých se autor odažuje tvrdit, že ne všichni obyvatelé pardu-
bického špitálu patřili k chudině.⁶⁷⁾

Nyní se pokusíme o zhodnocení významu slova „pohostinství“ tak,
jak se ve smyslu tohoto slova jeví pardubický špitál, jak si ho můžeme
jako instituci, která má v organismu města jisté zastoupení, představit
a hlavně stručně zhodnotit námi studované prameny.

Pardubický špitál byl, vyjma v počátcích své existence, domovem pro
celkem dvanáct osob. Díky své nadaci měl každý rok zajištěn trvalý pří-
jem jak financí, tak naturálních prostředků. Každý chovanec byl oblék-
nut do jednotného špitálního oblečení a měl, i když se prameny o tom
vůbec nezmiňují, měl jistě každý chovanec zajištěno své lůžko. Péče zdej-
ším obyvatelům se dostávalo od manželky šafáře, která je jediná za tuto
činnost placena, ale s největší pravděpodobností byl ošetřující personál
větší, ale asi neplacený. Samotná celoroční funkce špitálu, která byla ne-
zbytná, poskytovala výdělky širokému spektru obyvatel Pardubic i celého
dominia. Tyto pracovní síly byly využívány při obhospodařování špitál-
ních polí, při nutnosti oprav špitálních budov, tak aby se nenarušil hladký
chod celé instituce. Naopak špitál díky svému finančnímu bohatství, ne-
byl jen institucí poskytující péči o nemocné, ale snažil se běžnými finanč-
ními transakcemi svůj peněžní potenciál navýšit.

66) Viz poznámka č. 1.
67) Viz poznámka č. 46.

Kromě jiného je z účtů jasné, že hlavní chod celé instituce se točil
kolem výživy svých obyvatel. Strava zdejších chovanců měla základ
v žitném chlebu, který se v období každoročně se opakujících svátků mě-
nil patrně v chléb pšeničný. Maso, ale patrně v omezeném množství, bylo
v čase půstu vystřídáno rybami. Zapíjelo se „patoky“ a ve sváteční čas
i pivem. Také máslo se na stůl zdejším chovancům dostávalo ve větším
množství jen při slavnostních příležitostech.

Máme-li tedy o místním špitálu prohlásit, zda byl pohostinný, nezby-
vá než, nehledě na tuto instituci dnešními očima, že ano. Musíme mít ale
neustále na zřeteli, že se jedná o obraz, který je značně pokřiven charak-
terem námi studovaných pramenů. Na jedné straně je to jejich již několi-
krát zmiňovaná torzovitost a potom stručnost účetního materiálu, který
mnohdy svádí k různým dohadům a hypotézám, které mohou být jednou
ze slabin této práce...

Příloha č. 1

Náklady na pole a louky

rok	pole	louky
1737	18.31	7.37
1744	30.37	8.40
1745	10.18	-
1746	25.27	4.54
1747	39.03	5.34
1748	29.59	6.13
1749	30.13	2.44
1750	29.56	3.46
1751	31.34	6.06
1752	37.03	6.10
1753	39.23	2.52

1744

POTRAVINY
výdej

	peněžní ekvivalent
maso	
6. ledna	1.12
20. ledna	1.12
3. února	1.12
30. března	1.12
13. dubna	1.12
masopust	0.18
velikonoce	0.18
od 27. dubna do 31. prosince po 2 týdnech	1.12
sv. Duch na pečení	0.18
posvícení	0.18
sv. Martin	0.18
vánoce	0.18
bílý a slaný chléb	
Velký pátek na jidáše	0.18
vánoce	0.24
housky štědrovečerní po 2 kr.	0.24
ryby	
6 týdnů v postě 1os./3kr.	3.36
květná neděle za 1 kapra	0.08
zelený čtvrtek po 2 kr.	0.24
vánoce po 2 kr.	0.24
pivo a patoky	
1/4 roku patoky	0.36
velikonoce pivo po 2 kr.	0.24
sv. Duch pivo po 2 kr.	0.24
sv. Jan patoky	0.36
vánoce pivo	0.24
máslo	
1/4 roku po 2 žejdl.	24
velikonoce po 1/4 žejdl.	3
sv. Duch	3
posvícení	3
vánoce	3

* I když se jedná o rok 1744 jedná se o položky, které jsou v našem sledovaném období stabilní.

Bi
Záčet
Špitála Pardubického
Draf. Komorního města Pa.
"dubův rad Labent Dřeváček"
"giccefi na roštělych Práigem
a Dřeváček od dne 1. Január
až kře do ultima Decembris
Letka 1751.

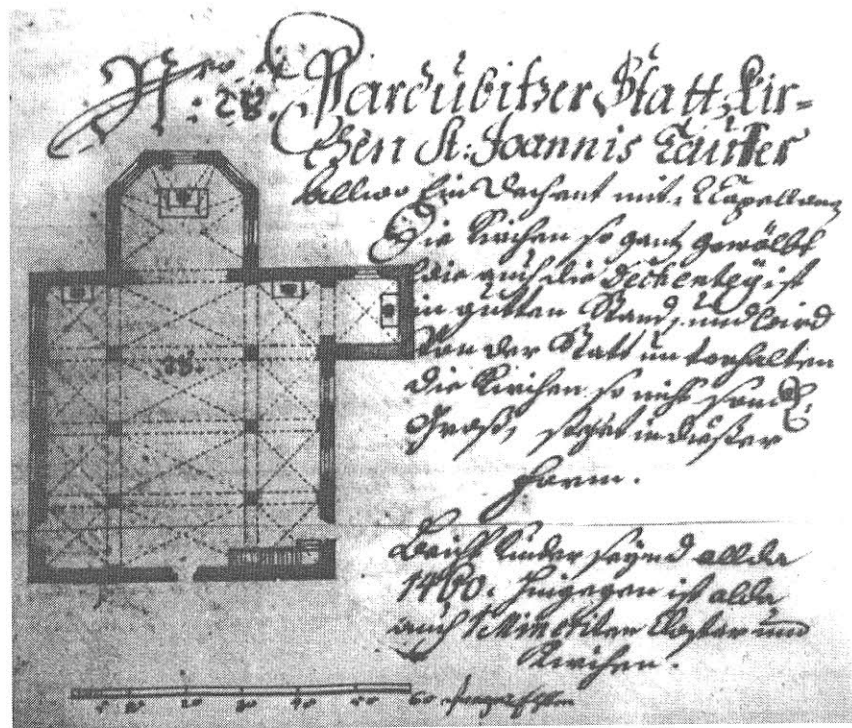
Pro opravu mne vřelých
Převážně
Pro letky 1751. Tot.

[Decorative flourish]

[Signature]

Titulní strana vyúčtování pardubického špitálu za rok 1751.

Půdorys kostela sv. Jana Křtitele v Pardubicích v roce 1729 (Archív Pražského hradu, fond Dvorní stavební úřad, kn. sign. 279, fol. 75 v).